

BADIIY MATNLARDAGI TIL O'YINLARINING LINGVOPRAGMATIK TATQIQI

Ergasheva Muxtaramxon

Qo'qon davlat pedagogika institute magistranti

Annotatsiya. Badiiy dunyoni modellashtirishning tarkibiy qismlaridan biri sifatida til o'yinining tamoyillarini tahlil qilishga qaratilgan. Badiiy matn muallif ijodining eksperimental maydoni sifatida qaratilgan. Badiiy matnlardagi tashbex, obrazli- evristikani o'ziga xosligini tahlil qilishga asoslanadi. Badiiy matnlardagi til o'yini tarifi va tarjima masalalari yoritiladi.

Abstract. Aimed at analyzing the principles of language as one of the components of modeling the literary world. The artistic text is considered as an experimental field of the author's creativity. It is based on the analysis of the uniqueness of figurative heuristics in literary texts. The meaning of language games (puns) expression and translation issues are covered in literary texts.

Keywords: til o'yinlari, badiiy matn, ijod, tilshunoslik, eksperiment.

Kirish. Ushbu maqolada til o'yinini ingliz tiliga tarjima qilish xususiyatlarini ko'rib chiqish va badiiy matnlarda uchraydigan til o'yinlarini tarjima qilish, tarjimada uni qayta yaratish yo'llarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Til o'yini xorijlik va mahalliy mutahassislar tomonidan har tomonlama o'rganilgan bo'lsada, badiiy asarlardagi til o'yinning xususiyatlari mavzusi hamon tatqiqot uchun o'rin qoldiradi. Muammoning dolzarbligi zamonaviy tilshunoslikning ushbu sohadagi bilimlarini tizimlashtirish uchun badiiy matnlardagi til o'yinini tarjima qilishda tarjima yechimlarini o'rganishga qiziqishi shuningdek ushbu mavzuni tilshunoslikda batafsilroq yoritish bilan bog'liq. Mamlakatimiz tilshunoslikning keying yillardagi rivojida badiiy matnlarda til o'yinlarining lingvopragmatik tadqiqi tarjimoshunoslikda o'rganilishi dolzarb bo'lib kelinmoqda. Zero, bugungi kunda "O'zbekiston ilm- fan, intellectual salohiyat sohasida dunyo miqyosida raqobatbardosh bo'lishi shart"¹ lidan kelib chiqqan holda tilshunoslar hal qilishi lozim bo'lgan vazifalar qatorida, badiiy matnlarda til o'yinlarining lingvopragmatik tadqiq qilish orqali til o'yinlarining turlari, xususiyatlar va tarjima qilish usullarini ochib berish bo'yicha aniq mezonlarini belgilashda dolzarb kasb etadi.

Muhokama va natijalar. Til o'yini tushunchasi olimlar o'rtasida til o'yinini qanday aniqlash va talqin qilish bo'yicha haligacha yagona fikr mavjud emas. Tilshunoslikda til o'yini, atamasi birinchi bo'lib L.Vittgenshteyn tomonidan falsafiy tadqiqotlar Winganshteyn asarida qo'llanilgan bo'lib bu yerda til so'zlovchi ishtirok etadigan an'anaviy qoidalar tizimi sifatida tariflanadi. Shu bilan birga til o'yini ma'nolarining ko'pligini tinglovchining faol rolini nazarda tutadi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси // «Халқ сўзи» газетаси. – Тошкент, 2017 йил 23 декабрь. 258 (6952)-сон.

Shuningdek, u o'yining kelib chiqishi tilning ishlashi nazariyasini yaratishga ega. Olimning fikricha til bilan bog'liq har qanday faoliyat turiga o'yin sifatida D.Delabastita so'z o'yinlarini til o'yinlarining sinonimi deb hisoblaydi. Biroq bazi tadqiqotchilar so'z o'yinini til o'yining pastki sinfi deb xisoblashishadi. R. Lepihal so'z o'yinlarini omonfonlar yoki paronimlar kabi til o'yinlarining kichik sinfi sifatida tasniflaydi. Shuning uchun til o'yinini tor va keng ma'noda ko'rib chiqish mumkin. Tor ma'noda til o'yini D.Delabastita taklif qilganidek so'z o'yining sinonimi sifatida talqin qilinadi. Ayni paytda keng ma'noda so'z o'yinlari, spunerizm va boshqa til birliklari kabi barcha kichik sinflarini qamrab olgan umumiy atama sifatida tasniflanadi. Greogardze bizning tadqiqotimizda biz oxirgi yondashuvga murojat qilamiz, keng keng manoda til o'yinlari yondashuvlarini qo'llab quvvatlagan xolda D. Chiaro so'z o'yini atamasi tilda o'yin kulgi sifatida ishlatiladigan barcha mumkin bo'lgan usullarni qamrab oladi deb xisoblaydi. U pun o'yin kulgu qo'shiqchilik va kinoya va hazil kabi narsalarni qamrab olishini tushuntiradi. Boshqa tomonda Delabastitada quyidagi tarifni beradi: "so'z o'yinlari turli matn xodisalarini o'zida mujasamlashtirgan tushuncha bo'lib tilning yoki bir nechta tilning strukturaviy xususiyatlari ikki yoki undan ko'p komunnukativ jihatdan mazmunli qarama qarshiligini ko'rsatish uchun foydalaniladi. Ko'proq yoki kamroq o'xshash shakllarga va ko'p yoki kamroq turli ma'nolarga ega bo'lgan til tushunchalaridir".² D. Delabastitaning tarifini takidlash kerak bo'lgan bazi jihatlar mavjud birinchidan so'z o'yini matnli xodisadir. Shunday qilib, yani ma'lum bir matn vaziyatida qo'llanilishi kerak yoki boshqacha qilib aytganda muayyan konteksni talab qiladi. Ikkinchidan, kulgili effekt yaratish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan til xususiyatlari mavjud D.Delabastita qo'llash mumkin bo'lgan lingvistik xususiyatlar fonologik xususiyatlar bilan bir qatorda leksik, marfologik va sintaktik xususiyatlar ekanligini batafsil tushuntirib berdi. Bundan tashqari etiborga olish kerak bolgan so'zlar o'yinlarining yana bir jihati kamunikativ ahamiyatga ega bu ma'lumot bir mavzudagi so'zlardagi o'yinning yo'nalishi bilan bog'liq. "Til o'yinini agar u qasddan bo'lsa kamunikativ ahamiyatga ega deb atash mumkin. Shunindek, so'zlar ustida til o'yin tuzilmalari qarma- qarshiligini taklif qiladi. Bu turli xil ma'nolari bilan xazil yaratishga bo'lgan bir biriga ikki yoki undan ortiq lingvistik tuzilmalar bo'lishi mumkin. Bu qarama qarshilik til o'yining tor tushunchasini keng tushunchadan ajratib turadigan jihatdir. Odatda ma'ruzachi yoki muallifning so'z birikmalaridan foydalanishini asosiy sababi kulguli effekt yaratishdir. U o'quvchilar yoki tinglovchilarni qiziqtirish uchun mo'jallangan."³ Shuni aniqladiki, hazil effektini yaratish va o'quvchi yoki tinglovchining etiborini matndagi biron narsaga qaratish bilan bir qatorda so'z o'yini o'quvchi yoki tinglovchini ko'proq etibor berishga undaydi, gapga ishontiruvchi bo'lgan bir biribiga o'xshash ikki yoki undan ortiq tuzilmalar

²Delabastita, Dirk. 1993. There's a Double Tongue: An Investigation into the Translation of Shakespeare's Wordplay, with Special Reference to Hamlet. Amsterdam & Atlanta: Rodopi.

³Delabastita, Dirk. 1996. Introduction. The Translator: Studies in Intercultural Communication 2:2 (special issue: Wordplay and Translation). 127-139.

bo'lishi mumkin. Bu qarama qarshilik til o'yining tor tushunchasini keng tushunchadan ajratib turadigan jihatdir. Odatda maruzachi yoki muallifning so'z birikmalaridan foydalanish asosiy sababi kulgu effekt yaratishdir. Kuch qo'shib aldasha yaratib beradi. Bizning ijtimoiy har qandey tabu mavzulariga qarshi qaratilgan shartli refleksi va boshqalar. Til o'yinini tan olish va tushunish insonning o'qish odatiga shuningdek matnning janr konvetsiyasiga bog'liq. "Til o'yining yana bir muhim jihati bu nomuofiqlik. Til o'yini hazil efektini yaratganligi sababli unga hazil nazariyasi amal qiladi, hazil nomuofiqlikka asoslarga xodisa ekanligini takidlaydi. Boshqacha qilib aytganda hazil biz bilgan yoki kutgan narsalar bilan haqiqatda sodir bolayotgan narsalar ortasida nomuofiqlik tufayli yuzaga keladi".⁴

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqotning nazariy qismini umumlashtirilgan holda shuni ta'kidlash kerakki, til o'yinini tarjima qilish muammolarini o'rganish hozirgi zamon tilshunosligining dolzarb masalalaridan biridir. Hozirgacha tilshunoslar til o'yinini tariflash uchun bitta atamaga kelishmagan, ammo bu ishda biz D. Delabastita kontsepsiyasiga tayandik, bunda til o'yini turli matn hodisalarini o'zida mujassamlashtirgan tushuncha bo'lib, unda til o'yinining strukturaviy xususiyatlari mavjud. Bir til (yoki bir nechta tillar) ko'proq yoki kamroq o'xshash shakllarga va ko'p yoki kamroq turli ma'nolarga ega bo'lgan ikki yoki undan ortiq lingvistik tuzilmalar o'rtasidagi kommunikativ jihatdan mazmunli qarama- qarshilikni ko'rsatish uchun ishlatiladi. So'z o'yinlari- bu ikki tilning kommunikativ jihatdan muhim qarama- qarshiligini ko'rsatish uchun tilning tarkibiy xususiyatlari qo'llaniladigan turli xil matn hodisalarini birlashtirish tushunchadir. Bizning fikrimizcha, bu tushuncha til o'yinlarining biron bir o'ziga xos turini va uning funksiyasini ajratib ko'rsatmasdan, til o'yinlarining tuzilishini to'liq tavsiflaydi. Til o'yini mahalliy olimlar tomonidan turli xil talqinda korib chiqiladi. T.A Gridina til o'yini haqida kengroq tushunchani taklif etgan. Til o'yini ostida lingvo- ijodiy faoliyatning o'ziga xos shakli tushuniladi. Shuningdek, til o'yini belgining standart shakli va uni yangi qayta ishlash ortasidagi paradoksni takidlaydigan usullardan foydalanishni maqsad qilgan. Shuningdek til o'yinlarining yagona tasniflash masalasi haligacha hal etilmagan. Xorijiy va mahalliy tarjimonlar va tilshunoslar tomonidan til o'yiniga turli xil ta'riflar berish natijasida uning turli tasnifi ham mavjud. Til o'yinini boshqa tillarga tarjima qilish mumkin, lekin uning ma'nosi asl so'z o'yinlaridan farq qilishi mumkin va u taqdim etilgan kontekst maqsadli til madaniyatiga mos ravishda so'zlanishi mumkin idrok etish mumkin.

References

1. ¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 22 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси // «Халқ сўзи» газетаси. – Тошкент, 2017 йил 23 декабрь. 258 (6952)-сон.

⁴ Chapman A.J, Foot H. C. Humor and Laughter: Theory, Research, and Applications. New Brunswick: Transaction, 1996. 348 p.

2. Delabastita, Dirk. 1993. There's a Double Tongue: An Investigation into the Translation of Shakespeare's Wordplay, with Special Reference to Hamlet. Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
3. Delabastita, Dirk. 1996. Introduction. The Translator: Studies in Intercultural Communication 2:2 (special issue: Wordplay and Translation). 127-139.
4. Chapman A.J, Foot H. C. Humor and Laughter: Theory, Research, and Applications. New Brunswick: Transaction, 1996. 348 p